

УДК 130.3

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ: НА ШЛЯХАХ ДО НАРОДОВЛАДДЯ

Курбатов О.Г. (м. Запоріжжя)

Анотації

У статті дається аналіз відчуження людини від влади в сучасній Україні, висвітлюються політологічні та соціально-психологічні аспекти цієї проблеми. Робиться висновок, що подолання цього відчуження тісно пов'язане зі становленням громадянського суспільства, головною перешкодою для створення якого є атомізованість населення. Констатується, що розв'язання цієї проблеми лежить у площині духовного відродження нації, у розповсюдженні передових ідей, які пов'язують суспільний прогрес з особистісним та духовним зростанням кожного, що неминуче призведе до соборності, єднання людей.

This article analyses alienation of a man from authorities in Ukraine at present. Political, social and psychological aspects of the problem are covered. It is concluded that the alienation may be overcome by formation of a civil society and the main obstacle for this is that the Ukrainian people are atomized. It is stated that solution of the problem is possible with spiritual renewal of the whole nation and with expansion of advanced ideas which are necessary to connect social progress with personal and spiritual improvement of each person that inevitably will lead to solidarity of people.

Ключові слова

ВІДЧУЖЕНІСТЬ НАРОДУ ВІД ВЛАДИ, АТОМІЗОВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ, МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ

Вступ

Однією зі складових кризи, в якій перебуває сучасне українське суспільство, є відчуженість народу від влади. Ця ситуація фактично являє собою відсутність демократії. На перший погляд це парадоксально: адже в Україні існує досить демократична конституція, яка гарантує населенню загальне виборче право, і воно регулярно реалізується під час виборів органів влади усіх рівнів, але обрана народом влада інтереси народу не представляє. Парадокс пояснюється просто: як зазначає В. Глазунов, «зовнішня сторона і в олігархії, як специфічної форми державного правління, і в демократії, як політичного режиму, багато в чому співпадає – це реалізація всезагального виборчого права» [1, с. 31]. Отже, причина відчуження народу від влади в тому, що вузька соціальна група, якій вдалося зосередити у своїх руках значну частину національного багатства, у результаті контролю над засобами масової інформації створила умови, «за яких інформація неформально стає недоступною і не може бути використана широким спектром конкуруючих соціальних груп» [1, с. 45]. Такою інформацією є, в

першу чергу, інформація про достойних представників народу, що могли б скласти на виборах конкуренцію олігархічним партіям.

Мета статті:

- аналіз відчуженості народу від обраної ним влади у сучасній Україні, осмислення можливих шляхів її подолання.

Обговорення проблеми

Нині в Україні на новому рівні повторюється радянський феномен «виборів без вибору» – та незважаючи на це, і тоді, і тепер спостерігається досить висока виборча активність населення. У радянські часи таку активність можна було пояснити інерцією – населення розуміло, що результати цих виборів нічого не вирішують, адже справжніми володарями держави є компартійні функціонери, але йшло на них за традицією, тому що усі йдуть (треба зазначити, що тоталітарна система породжує специфічний тип мислення – ідентифікацію членів суспільства один з одним), або тому, що неучасть у виборах означає опозицію існуючому ладу, а більшість радянських громадян навіть у думках все ж таки не наважувалися ставити під сумнів доцільність системи.

Що стосується нинішньої виборчої активності в Україні, то, незважаючи на зростаючу апатію, вона залишається все ще досить високою. Основною психологічною мотивацією тут виступає запобігання гіршому або вибір «меншого зла» (нагадаємо що, на відміну від безальтернативних радянських виборів, на українських нині існує вибір між двома політичними силами, які позиціонують себе в якості основних). Цікаво, що різні представники українського населення вважають «меншим злом» обидві ці політичні сили, у залежності від того, перед чим у них сильніший страх: перед життям за «поняттями» кримінального світу або ж перед примарою українського націоналізму та насильницькою «українізацією». Голосувати за сили, що вважаються «непрохідними», більшість електорату не наважується: «голос пропаде», і це піде на користь суперника. Тому, не бачачи альтернативи, наше суспільство є нині «двохполюсним» за політичними уподобаннями (а точніше, за «образом ворога»).

Звичайно, коріння такої ситуації слід шукати не лише в сьогоденні і навіть не тільки в радянському періоді. Ставлення народу до влади в Україні традиційно визначається дилемою «ми – вони». «Головна причина, – зазначає Л. Ткаченко, - монархічно-авторитарний тип суспільного устрою, коли одноосібна воля правителя мала силу політичного *авторитета*: фактично це було *насильство*, але в усі часи воно подається як об'єктивна необхідність саме такого способу управління народом, суспільством» [2, с. 147]. Нині об'єктивною тенденцією світового розвитку є перехід до демократичної форми правління, але в Україні він гальмується все тим же суспільно-психологічним феноменом: «Народ, обираючи своїх політичних лідерів нібито демократичним чином, з одного боку, обирає вольових і

авторитетних за силою характеру чи розуму, з іншого, відчужує себе від влади, пояснюючи всі свої чи суспільні негаразди не своїм власним вибором, а звичним «вони – нас» обманули» [2, с.148].

Соціологічне дослідження «Усвідомленість українського вибору» показало: «Для більшої частини громадян України демократичні цінності не мають практичного значення» [3, с. 3]. Зокрема, лише кожен третій дорожить правом голосувати на виборах за своїм уподобанням. Експерт інституту Горшеніна В.Застава робить такий висновок із проведеного дослідження: «...В Україні немає скільки-небудь значимої групи людей, котра мала б потребу в демократії. Таких людей не більше десяти відсотків. Решта суспільства не розуміє ні що таке демократія, ні що вона дає. З іншого боку, те, що не розумієш, те й не ціниш. Тому діагноз України невтішний: демократія нікому не потрібна» [3, с. 3].

Оскільки кожен народ має такий уряд, який заслуговує, то цілком закономірно, що, як зазначає М. Дорошко, «сучасна «політична еліта» України є продовжувачем традицій номенклатури комуністичної епохи. Родовими ознаками керівників пострадянської України є все ті ж непрофесіоналізм, некомпетентність, несамостійність у прийнятті рішень, нестримна жага збагачення, відсутність патріотизму» [4, с. 21]. Такі якості номенклатурного керівництва пов'язані з самим принципом формування номенклатури, разюча відмінність якого від принципу формування еліти «не дає жодної підстави ототожнювати ці два поняття» [4, с. 21]. Так, основним принципом формування радянської номенклатури був «не відбір кадрів у результаті конкуренції знань і талантів, а номенклатурний відбір, при якому на перше місце завжди ставилися відданість партії та комуністичному ладу» [4, с. 21]. Результатом цього стала «відсутність в абсолютній більшості номенклатури 20 – 30-х років ХХ ст. таких важливих для еліти ознак як освіченість, інтелігентність, терпимість, відданість національним ідеалам та інтересам і т. п.» [4, с. 21]. Можна додати, що такий самий принцип формування «еліти» зберігається і в сучасній Україні, тільки на місці відданості ідеології нині стоїть відданість конкретним особам. Тому й результат маємо схожий.

Осмилюючи шляхи подолання відчуження людини від влади, автор цієї статті звертає увагу не лише на політологічні, а й (головним чином) на соціально-психологічні аспекти цієї проблеми. Як уже зазначалося, «феномен натовпу має ширше значення, ніж юрба на вулиці. Під ним можна розуміти будь-яку масу одиничних особистостей, само- та світопізнання яких визначається лише теперішньою миттю. Оскільки конкретний сегмент часу та простору є протилежністю вічності та всезагальності, то частинами підсвідомого менталітету, які об'єктивуються назовні у такої маси людей, виявляються лише ті, що забезпечують фізичний та психічний комфорт у даний момент (будь-якою ціною), що свідчить про їхнє походження від тваринних інстинктів.

Концентрованим проявом такої об'єктивації якраз і стає обрана таким населенням влада» [5, с. 95-96].

Отже, маємо дві пов'язані між собою проблеми – відсутність справжньої політичної еліти та низький особистісний і духовний рівень пересічного виборця. Подолання існуючої кризи теж можливе лише тоді, коли воно буде здійснюватися *за двома напрямками*, які можна умовно назвати *зовнішнім* та *внутрішнім* – зміна виборчого законодавства та духовне відродження нації.

У чому ж може полягати зміна виборчої системи? Ми бачимо, що всенародне виборче право в Україні не здатне забезпечити справжнє народовладдя з причини неможливості вирішити проблему відчуженості виборців від нав'язаних ним за допомогою певних піар-технологій кандидатів у депутати. Крок, що пропонується автором цієї статті, може виявитися на перший погляд антидемократичним – відмінити всенародні вибори Верховної Ради і, можливо, Президента. При цьому всезагальне виборче право залишається тільки для виборів найнижчої ланки місцевої влади – самоврядування громади, члени якої, бажано, знають один одного. Цим органам влади можна довірити висунення зі свого складу найдостойніших в якості кандидатів до наступного щаблю влади, і так до найвищого включно. Таким чином можна вирішити проблему відчуженості представників влади від народу, що їх обрав.

Вітчизняним мислителем, який пов'язував встановлення народовладдя саме з розвитком місцевого самоврядування, був видатний історик та філософ ХІХ століття М. Драгоманов. Які ж його ідеї можна вважати актуальними на сучасному непростому етапі державного будівництва незалежної України?

Мислителем був накреслений проект конституційної реформи Російської імперії. Цей проект передбачає широкі повноваження місцевого самоврядування. Так, «установи громадські, волосні та повітові» мали завідувати на своїй території справами місцевого громадського господарства (громадські ринки, ярмарки і т. п.), благоустрою, «благополуччя» (оздоровлення, страхування тощо), а також «громадською початковою та (в міру засобів) середньою освітою» [6, с. 12].

Ще більші повноваження передбачає М. Драгоманов для органів обласного самоврядування. Окрім названих вище справ, «які перевищують засоби одного повіту», у компетенції обласних дум та призначених ними управ має бути «нагляд за всією економічною діяльністю в області.., прийняття заходів для збереження природних багатств області і для правильного їх використання, а також для забезпечення і примноження загального багатства області; нагляд (інспекція) за публічним началом в області і завідування школами середніми, які утримуються за обласний кошт, а також школами вищими і науковими закладами (академіями та ін.)» [6, с. 12-13].

Велика увага приділяється мислителем самостійності, автономності кожного органу влади: «Щоб установа з більш широким колом дії не була начальством над установами з менш широким колом дії, – а щоб кожна мала можливо повну самостійність у своєму колі, особливо в справах, які вона оплачує своїми засобами...» [6, с. 13].

«Для того, щоб місцеве самоврядування було справжнім, необхідно, щоб представники держави могли призупиняти тільки такі постанови і дії органів місцевого самоуправління, які суперечать основним законам і загальним інтересам державної спілки» [6, с.13].

Органи місцевого самоврядування до обласних включно обираються на основі загального та рівного виборчого права. Що стосується вищих органів державної влади, то оптимальним М. Драгоманов бачить двопалатний парламент, одна палата якого повинна обиратися спеціальними виборчими сходами, а друга – обласними думами.

Слід відзначити актуальність для сучасної України як виборчої системи, запропонованої мислителем, так і широких повноважень місцевого самоврядування, передбачених ним. Так, нині можна вважати абсурдною ситуацію, коли кошти, що віддаються регіонами центрові у вигляді податків, треба «вибивати» назад для нагальних потреб, скажімо, на будівництво мостів, і якщо ці кошти не освоєні протягом року, їх треба віддавати назад. Вбачається слушним дозволити кожному регіону, який будує об'єкти, вартість котрих перевищує місцевий бюджет, акумулювати на спеціальних цільових рахунках частину загальнодержавних податків.

Та навіть якщо безпосередньо населенням буде обиратися лише місцеве громадське самоврядування, проблема відчуженості не буде остаточно вирішена, тому що проблема згуртування атомізованого населення у справжню громаду стояла ще при М. Драгоманові: «ніхто стільки, як ті державні і купецькі порядки... не ставить кожного безрідним і одиноким серед великих куп таких же безрідних і одиноких людей, котрими через те так і легко орудувати усякому начальству й багатирству» [7, с. 307], або, відповідно до сьогодення, маніпулювати їхньою свідомістю, проводячи до влади потрібних сучасному «багатирству» людей.

Вихід мислитель якраз і бачить у подоланні атомізованості: «Пересування тоді тільки не буде служити самим багатирям, коли по всіх кутках будуть сталі й впорядковані купи людей, спільних між собою, мов рами (кадри), в котрі поставатиме новоприйшовший товариш, а не бурлака, як тепер» [7, с. 307].

Зрозуміло, що створити таку спільноту відносно легко у сільській місцевості, у маленьких селищах та містечках, але не у великих містах, де люди часто навіть не знайомі з сусідами по під'їзду. «Українці соціально атомізовані, – зазначає І.Лосєв, – лише деколи, епізодично,

вони відчують свою єдність, як це було на померанчевому Майдані... Наші люди не вміють робити щось общиною, соціальною толокою. В нас немає громадянського суспільства, котре починається не з мітингів, а зі спільних справ на рівні будинку, вулиці, на рівні спільного захисту своїх інтересів. Люди не мають досвіду розв'язання проблем громадою. І знов-таки, важко сказати, як відновити цю стратегію малих справ» [8, с. 20]. На щастя, й у великих місцях не повністю відсутні будинкові та квартальні комітети, а значить, принаймні теоретично, вони можуть стати одним із джерел формування місцевого самоврядування.

Як бачимо, подолання атомізованості населення тісно пов'язане з іншою проблемою – проблемою створення громадянського суспільства. Складовими частинами останнього є неформальні (за внутрішньою сутністю) об'єднання громадян за інтересами, діяльність яких чітко регламентована державою та які не є при цьому її структурними частинами.

Саме неформальні осередки громадян є тим чинником, який виступає противагою масовизації та атомізації суспільства, стандартизації міжлюдських стосунків, інших проявів відчуження, а отже, бездуховності людини. У першу чергу, ця противага полягає в тому, що члени цих груп не можуть спілкуватися між собою як відчужені «атоми». Велика кількість та різноманітність таких груп сприяє тому, що члени різних «клубів», спілкуючись навіть на побутовому, «стандартизованому» рівні, вносять в це спілкування свій особистий неповторний стиль.

Все це означатиме перехід «критичної маси» суспільної свідомості від масової до вищої за змістом групової. Ця «вищість» пов'язана з наявністю у будь-якої групи *цілі*. Тому перенесення такої свідомості на загальносуспільне життя матиме для суспільства значення, яке важко переоцінити. «Неатомізовані» особистості, з яких складається таке суспільство, здатні бути активними суб'єктами суспільного та політичного життя країни.

Суттєвою перешкодою тут виступає те, що рівень розвитку в українському суспільстві таких об'єднань громадян досить низький (на відміну від західних країн, де 87 % населення охоплено участю у тих чи інших неформальних об'єднаннях громадян). Значну ж частину тих, що існують (мисливці, туристи, «рольовики» тощо) через їхню специфіку важко уявити суб'єктами утворення місцевого самоврядування. Але нехтувати можливістю його утворення не лише з осередків за місцем проживання теж не варто. Адже, як показує емпіричний досвід, неформальний «клуб за інтересами» може виникнути навіть з батьків, що чекають закінчення занять своїх дітей у музичній школі. Отже, в органах місцевого самоврядування можна передбачити квоти як для представників осередків за місцем проживання, так і неформальних груп за інтересами.

Первинні осередки політичних партій також можна урівняти в правах з будь-якими об'єднаннями громадян за інтересами; вони

зможуть висувати до органів місцевого самоврядування своїх членів, що проживають на території саме цієї територіальної громади. Для того ж, щоб на території даної місцевої громади було більше первинних осередків різних політичних партій, треба, щоб ці партії відрізнялися між собою не прізвищами олігархів, які їх організували, а ідеологіями, охоплюючи весь традиційний політичний спектр, що існує у світі.

Звичайно, тут можна зауважити, що, незважаючи на те, що громадянське суспільство вже давно існує у країнах Заходу, ці країни поглинуті бездуховністю, у них спостерігається розквіт того ж відчуження, культу споживання, стосунки між людьми будуються не на комунікативній, а на стратегічній основі, тобто мають своєю метою досягнення інтересу (за Ю. Хабермасом) тощо. Дійсно, усі ці явища мають місце. Особливості функціонування громадянського суспільства у західних країнах пов'язані з історією цих країн; громадянське суспільство формувалося в них поступово, протягом століть громадяни виборювали право на свободу від контролю з боку влади усіх сфер свого життя, і тому головною у концепції громадянського суспільства була і залишається його *незалежність*, відокремленість від держави, або «свобода від...»

Проте це не виключає існування у тих самих розвинених країнах іншого, більш прогресивного аспекту громадянського суспільства – «свободи для...» Там існують неурядові суспільні організації, що контролюють діяльність уряду. Саме цим можна пояснити низький рівень корупції у більшості цих країн. Але у цілому «одномірність» суспільства споживання заважає здійснитися *запереченню заперечення*, або *зняттю* громадянського суспільства, тобто поверненню кожного громадянина як члена громадянського суспільства до активної участі у справах держави, але вже на рівні справжнього джерела влади; іншими словами, це означає перехід від представницької демократії до демократії участі.

Зовсім інші реалії маємо в українському та інших посттоталітарних суспільствах, де людина ніколи не відчувала себе відокремленою від держави. Але саме тут можливий прорив у створення не просто громадянського, а *постгромадянського суспільства* – результату зняття громадянського суспільства. Звичайно, для докорінної зміни політичної системи потрібна політична воля представників теперішньої влади. Адже для представників політичних партій великим ризиком є пробиватися до Верховної Ради починаючи з самого низу, з місцевої ради, конкуруючи на рівних з представниками інших організацій та безпартійними, якими б набагато нижчими не були їхні фінансові можливості; та все тут вирішуватимуть не кошти, а результати сумісної роботи на цьому рівні влади.

І. Лосев вважає: «Громадянське суспільство починається з тисяч, мільйонів маленьких неформальних колективів, створених на місцях

для вирішення проблем із розумінням того, що разом захищати себе легше й ефективніше, ніж поодиноці. Це можливо лише тоді, коли в державі є нормальна судова система» [8, с. 21]. Отже, необхідними кроками на *зовнішньому напрямку*, що сприятимуть виникненню справжнього народовладдя, є реформа виборчої та судової систем.

Але реформ на *зовнішньому* рівні недостатньо для досягнення поставленої мети. (До того ж, без змін на *внутрішньому напрямку* вони так і залишаться нездійсненими). Очевидно, що шляхи до її досягнення лежать у площині духовного відродження нації, у розповсюдженні передових ідей, які пов'язують суспільний прогрес з особистісним та духовним зростанням кожного, що неминуче призведе до соборності, єднання людей.

Не можна сказати, що такі ідеї невідомі нині в Україні. Навпаки, існує широка палітра груп психотренінгу, "груп зростання", психокорекції тощо, керівники яких методично та методологічно керуються надбанням різноманітних психологічних напрямків; а також багато езотеричних шкіл; чіткої межі між цими двома соціальними явищами не існує. При цьому в світлі нових наукових відкриттів, тепер, коли наукою вже офіційно відкрита наявність у людини тонких енергетичних тіл та пов'язаних з кожним із них енергетичних центрів (чакр) [9, с. 124-125], вбачається очевидним, що більш наближеною до розуміння шляхів духовного вдосконалення людини, а також більш світоглядно цілісною є саме езотерика.

Найбільше ж відповідає духовній енергетиці народу й території України слідування духові, а не букві *християнського* віровчення. На жаль, авторові відома лише одна християнська езотерична школа на теренах СНД.

Висновки

У результаті аналізу відчуженості народу від влади в сучасній Україні можна констатувати:

- за умов збереження нинішньої виборчої системи в Україні змінити її політичну систему неможливо;

- перейти до дійсного народовладдя можливо лише тоді, коли ініціаторами висування народних обранців стануть не олігархічні партії, а осередки громадян, які організаційно оформилися для реалізації певних політичних, комунально-побутових або інших спільних інтересів, що означає утворення громадянського суспільства;

- проблему подолання атомізованості суспільства, перетворення його на сукупність громад, члени яких знають один одного та обирають до органів влади кращих, неможливо вирішити шляхом лише політичних реформ; подолати цю атомізованість можливо лише через подолання бездуховності українського суспільства.

Перспективи подальших досліджень:

✓ осмислення філософської спадщини, котра стосується усвідомлення сутностей народовладдя та еліти, вироблення їх філософських концепцій відповідно до сучасних умов.

✓ осмислення суті духовності нації як запоруки існування справжнього народовладдя, а також осмислення шляхів духовного відродження народу України.

Джерела

1. Глазунов В.В. Олигархический вектор развития экономики: тенденции и технологии // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.Г. Воронкова. – Вип. 29. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – 237 с. – С. 31-46.

2. Ткаченко Л.Г. Феномен соціального відчуження у сфері суспільно-політичного життя // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.Г. Воронкова. – Вип. 29. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – 237 с. – С. 146-153.

3. Украинцы не видят смысла в демократии // «МИГ» по выходным. – 12 октября 2007. – С. 3.

4. Дорошко Н. Непобежденная номенклатура // Зеркало недели. – № 31 (710) 23 августа 2008 г. – С. 21.

5. Курбатов О.Г. Проблема душевної гармонії особистості в умовах духовної кризи суспільства: Дис., - ...канд.. філос. наук: 09.00.03. – Запоріжжя, 2000. – 172 с.

6. Драгоманов М. Спроба української політико-соціальної програми // Драгоманівський збірник: «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т.Г. Андрусяка. – Львів: Світ, 1996. – 256 с.

7. Драгоманов М.П. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 682 с.

8. Кириченко И. Страна выпестованного предательства, или Кое-что о мировоззренческой несудьбе украинцев // Зеркало недели. – № 36 (715) 27 сентября 2008 г. – С. 21.

9. Курбатов О.Г. Духовне цілительство: проблема понятійного визначення // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.Г. Воронкова. – Вип. 29. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2007. – 237 с. – С. 119-127.

Стаття надійшла 10.11.2008 р.